

Mening birinchi ensiklopediyam

HAYVONOT OLAMI

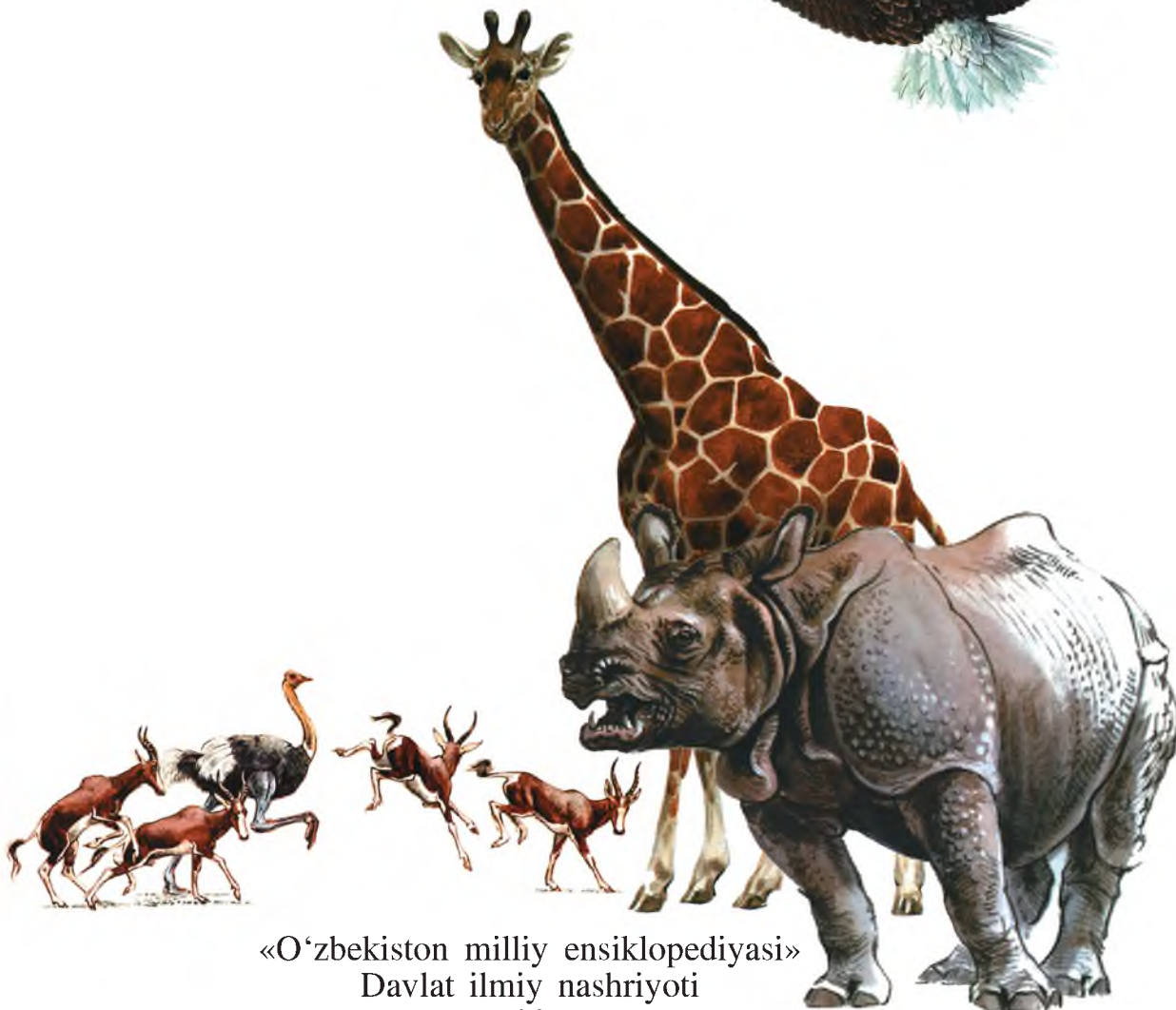

Mening birinchi ensiklopediyam

HAYVONOT OLAMI

SUTEMIZUVCHILAR · QUSHLAR

«O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi»
Davlat ilmiy nashriyoti
Toshkent

22.632
K65

Maktabgacha katta yoshdagi va kichik yoshdagi
maktab bolalari uchun

2-nashri

Hayvonot olami: Sutmizuvchilar. Qushlar./ –T.: «O‘zbekiston
milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti, 2010. – 104 b.
– («Mening birinchi ensiklopediyam» turkumidan).

BBK 22.632+22.654.1+26.8

K $\frac{0500100000}{358 - 2010}$

ISBN 978-9943-07-061-5

© «O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi»
Davlat ilmiy nashriyoti, T., 2009-y.
© «O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi»
Davlat ilmiy nashriyoti, T., 2010-y.

MUNDARIJA

SUTEMIZUVCHILAR

KITOB DAN QANDAY FOYDALANISH KERAK	4
Sutemizuvchilar qanday hayvonlar	8
Tuxum qo'yuvchilar va xaltalilar	10
Ko'rshapalaklar (qo'lqanotlilar)	13
Qonxo'r (vampir) qo'lqanotlilar	14
Hasharotxo'rlar va yalqovlar	16
Primatlar	18
Yirtqichlar	24
Yo'lbarslar	32
Tulenlar, kitlar va delfinlar	34
Tuyoqli sutemizuvchilar	38
Fillar	40
Kemiruvchilar va tovushqonsimonlar	50

QUSHLAR

Qushlarni bilasizmi?	58
Ovlanadigan va yerda yashaydigan qushlar	60
Botqoqlikda yashovchi, suvda suzuvchi qushlar, dengiz qushlari va turnalar	68
Boyo'g'li va yirtqich qushlar	82
Daraxt qushlari va mohir uchuvchilar	86
Kolibrilar	90
Sayroqi qushlar	94
Jannatqushlar	98

Kitobdan qanday foydalanish kerak

Sutemizuvchilar, qushlar haqidagi kitob bir necha bo‘limdan iborat bo‘lib, ularda ushbu hayvonlar va qushlar sinfining asosiy turlari to‘g‘risida ma‘lumotlar bayon etilgan. Har bir bo‘limni ma‘lum turdagi hayvon va qushlarning alohida xususiyatlari sharhlangan muqaddima va ularning hayotidagi qiziqarli voqealar bilan tanishtiruvchi kirish so‘zi ochib beradi. Bo‘limlarning asosiy qismi katalogdan iborat bo‘lib, unda turli hayvon va qushlar haqida batafsil ma‘lumot beriladi. Bundan tashqari, kitobda sutemizuvchilar, qushlar, ayniqsa, ularning antiqa turlari haqida ma‘lumotlarni o‘z ichiga olgan maxsus tutash betlar (bo‘limlar) mavjud.

Virjiniya opossumi
(qopchiqli kalamushi)

O‘lchami

Hayvon, qushning taxminiy o‘lchamlari

O‘lchami: tanasi 32,5–50 sm;
dumi 25,5–53,5 sm

Areali: Kanada janubi-sharqi,
Markaziy Amerikagacha
bo‘lgan AQSH hududi

Ilmiy nomlanishi:
Didelphis virginiana

Yashash muhiti

Bu belgilar ushbu turdagi hayvon, qushlarning yashash muhitini aks ettiradi.

Areali

Bunda Yer sharining ushbu hayvon, qush turi uchraydigan mintaqalari ko‘rsatilgan.

Ilmiy nomi

Hayvon, qushlarning katta qismiga mahalliy nomlar berilgan, masalan, virjiniya opossumi, yapon tragopani. Biroq turli mintaqalarda bitta hayvon, qushning nomi har xil bo‘lishi mumkin. Shu bilan birga har bir turning doimo o‘zgarishsiz qoladigan ilmiy, lotincha nomi ham mavjud. Bu nom kursiv bilan keltiriladi.

Yashash muhiti belgilari ma'nosi

Shimol o'rmonlari

Tayga, shimol ignabargli o'rmonlarini o'z ichiga oladi

O'tloqlar

Dashtlar, preriyalar, pampaslar, butazorlar, tekisliklar, torfli yerlar, bo'sh yerlar, vodiylarni o'z ichiga oladi

Tropik o'tloqlar

Savannaning tropik mintaqalarini o'z ichiga oladi

Yaproqli daraxtlar o'rmoni va mavsumiy o'rmonlar

Yaproqli daraxtlar o'rmoni va mavsumiy tropik o'rmonlarni o'z ichiga oladi

Tropik doimiyashil o'rmonlar

Namligi yuqori tropik va subtropik chakalakzor o'rmonlar, bambuk va mango o'rmonlarini o'z ichiga oladi

Cho'llar

Toshli hududlarni, qumli maydonlar, yarimcho'llar, dasht butalari, qurg'oq va yarim qurg'oq yerlarni o'z ichiga oladi

Suv bo'yi

Dengiz qirg'og'ini, orollar va okeanlar qirg'og'ida suvning ko'tarilish va qaytish hududlarini o'z ichiga oladi

Marjon riflar

Aholi yashovchi hududlar va qishloq xo'jalik maydonlari

Bog'lar, mevazorlar, qishloq xo'jalik plantatsiyalari, parklar, ekinzorlar, ishlov berilgan yerlar, yaylovlar, qishloq va shaharlar, buta g'ovlar va yo'l chetlarini o'z ichiga oladi

Baland tog'liklar

Tepaliklar, tog'lar, tog' etaklari, platolar (yassi tog'lar), vulqonlarni o'z ichiga oladi

Tundra va qutb doirasidan nari yerlar

Arktika va Antarktida hududlarini, ko'p yillik qalin (pak) va suzib yuruvchi muzlar, muzlikdan iborat maydonlarni o'z ichiga oladi

Okean

Ochiq dengizlar va okeanlarni, suvning yuqori va o'rta qatlamlarini o'z ichiga oladi

Qirg'oq oldi suvlari

Daryo etaklari va dengiz qirg'oq bo'yi tubini o'z ichiga oladi

Chuchuk suv havzalari

Daryolar, ko'llar, hovuzlar, sayoz ko'llar, soylar, daryo etaklari, botqoqlashgan yerlar, botqoqlar, ichki suvlar, suv bosgan o'tloqlar, buloqlar, ariqlar, to'g'onlar, daryo qirg'oqlari va g'orlardagi yer osti suvlarini o'z ichiga oladi

SUTEMIZUVCHILAR

Sutemizuvchilar turli-tuman shakl va o'lchamlarga ega bo'ladi. Ular Yer yuzining qariyb barcha qismlarida – sovuq Arktikadan boshlab, issiq sahrolargacha, yaproqli o'rmonlardan azim okeanlarga uchraydi. Sutemizuvchilar har bir turining vakillari o'zlarining alohida hayot tarzini yuritadi.

Masalan, yo'lbars o'ljasini o'rmon chakalakzorida ovlaydi, delfinlar dengizda suzadi, krotlar yer ostida uya qaziydi, ko'rshapalaklar havoda parvoz qiladi, otlar yerda chopadi, maymunlar esa, daraxtda shoxdan-shoxga sakraydi.

200 million yillar avval, sutemizuvchilarning ajdodlari qadimgi paleozoy davri sudralib yuruvchilari bo'lgan. O'sha davrlarda sayyoramizda hali dinozavrlar izg'ib yurishardi. Birinchi sutemizuvchilar yerqazirga o'xshash kichkina hayvonchalar bo'lishgan.

Ular hasharotlar va dinozavrlar tuxumlari bilan oziqlanishgan. Taxminan 65 million yillar avval dinozavrlar yo'q bo'lib, qirilib keta boshladi va sutemizuvchilar quruqlikda hukmronlik qiladigan mavjudotlarga aylandilar. Turli-tuman yashash muhitlariga moslashish qobiliyati sutemizuvchilarga butun sayyora bo'ylab tarqalib ketishga yordam berdi.

Olmaxon-
letyaga

Hind fili

Sutemizuvchilar – issiqqonli hayvonlar. Buning ma'nosi shundan iboratki, ular atrof-muhit harorati qanday bo'lishidan qat'iy nazar tanalarida doimiy haroratni ushlab tura oladilar. Sutemizuvchilarning ko'pi juda isib ketgan paytida terlaydi va shu yo'l bilan o'z organizmini sovitadi. Biroq fillar terlay olmaydi va shuning uchun ham soyaga berkinib, suvda cho'milib hamda issiqning ortiqcha qismini bahaybat quloqlari orqali tarqatib, tanasini sovitadi.

Sezgi a'zolari

Sutemizuvchilar odatda yaxshi rivojlangan ko'rish, eshitish, hid bilish, ta'm bilish sezish a'zolariga ega. Bu esa ularga oziq topishga, yirtqichlarga ro'para bo'lmaslikka, o'z juftini topishga yordam beradi. Sezgi a'zolari ko'p hollarda boshda, miya yonida joylashgan bo'ladi.

Nozik eshitish qobiliyati

O'tkir ko'rish qobiliyati

O'ta yaxshi hid ajratish

Sezgir mo'ylov

Sutemizuvchilar qanday hayvonlar?

Hamma sutemizuvchilar issiqqonli hayvonlar. Suyaklardan iborat karkas – skelet – ularning tanasini ushlab turadi va ichki a'zolari himoya qiladi. Sutemizuvchilarning miyasi nisbatan katta bo'lib, sezgi a'zolari yaxshi rivojlangan, terisida ter bezlari, tuk va jun qoplama mavjud. Ko'p sutemizuvchilar to'rt oyoqlilardir.

Sutemizuvchilarning xilma-xilligi

Sutemizuvchilar uchta guruhga bo'linadi, ya'ni yo'ldoshlilar, xaltalilar va tuxum qo'yuvchilar. Yo'ldoshlilarning bolalari urg'ochisining bachadonida rivojlanadi. Ozuqa va kislorodni ular maxsus a'zo – yo'ldosh orqali oladi va yaxshi rivojlangan holda dunyoga keladi. Sutemizuvchilardan xaltalilarning bolalari esa hali o'sib yetilmagan holda dunyoga keladi. Tug'ilishi bilan ular onasining tanasidagi maxsus xaltaga emaklab o'tib, onasining sut bezlari so'rg'ichiga og'zi bilan yopishib oladi va xavfsizlikda rivojlanadi. Tuxum qo'yuvchi sutemizuvchilarning o'zgachaligi shundaki, tirik bola tug'masdan, balki tuxum qo'yadi.

Tuxum qo'yuvchilar

Avstraliya yexidnasi

Urg'ochi tuxumni qornidagi maxsus teri qatlamida olib yuradi

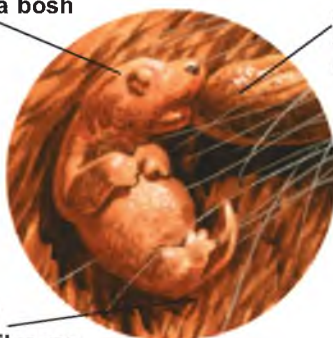
Tanasini o'tkir qillar himoya qiladi

Yexidnada sut bezlari so'rg'ichlari mavjud emas. Sut teridagi teshikchalardan sizib chiqadi

Kenguruning bolasi ona xaltasida rivojlanmoqda

Katta bosh

Zaif rivojlangan panjalar

Xaltalilar Oxirdumli kenguru

Kichkina kenguru bolasi sut bezlarining so'rg'ichiga yopishib olgan

Baland sakrash uchun oyoqlar

Muvozanatni saqlashga mo'ljallangan uzun va qalin dum

Parvarishlash

Sutemizuvchining urg'ochisi kichkintoyga zarur ozuqani o'zi ishlab chiqaradi. Uning maxsus sut bezlarida (ular emchak yoki yelin deyiladi) yetishtirilgan sutni kichkintoy so'rib oladi. Ushbu jarayonni parvarishlash yoki emizish deyiladi. Ona sutida kichkintoyning sog'lom bo'lishi va o'sishi uchun zarur bo'lgan shakar, yog', protein va vitaminlar bor.

Yovvoyi urg'ochi to'ng'iz bolalari bilan

Yo'ldoshlilar

O'simliklarni chaynashga moslashgan yirik yassi tishlar joylashgan uzun tumshuq

Besh barmoqdan iborat oyoq kafti

Qisqa oldingi panjalar

Kenguru bolasi

Teri xaltasi

Qoraqo'l gibbon

Uzun qo'llar daraxtdan daraxtga o'tish imkonini beradi

Ko'zlar oldinga yo'naltirilgan. Bunday joylashuv masofani to'g'ri aniqlash imkonini beradi

Terisi jun bilan qoplangan

Kalta va kuchli oyoqlar

Gorilla skeleti

Kurak suyagi

Bosh suyagi

Umurtqa

Tos suyagi

Qovurg'alar

Jag' suyaklari

Qo'llar

Oyoqlar

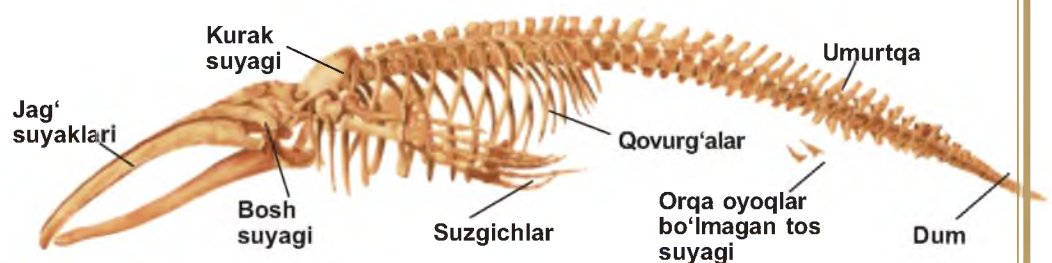
Oyoq kafti

Panjalar

Sutemizuvchilar skeletlari

Sutemizuvchilar skeletida umurtqa mavjud bo'lib, u alohida suyaklar – umurtqa pog'onalaridan iborat. Qovurg'a yurak va o'pkani o'rab tursa, bosh suyagi miyani himoya qiladi. Sutemizuvchilarning skeleti ularning yashash tarziga moslashgan. Masalan, dengiz sutemizuvchilarida oldingi va orqa oyoqlarning o'rniga suzgichlar mavjud.

Ko'k kit skeleti

Kurak suyagi

Umurtqa

Jag' suyaklari

Bosh suyagi

Suzgichlar

Qovurg'alar

Orqa oyoqlar bo'lmagan tos suyagi

Dum

Bu tanishuv parchasidir. Asarning to'liq versiyasi <https://kitobxon.com/oz/asar/3667> saytida.

Бу танишув парчасидир. Асарнинг тўлиқ версияси <https://kitobxon.com/uz/asar/3667> сайтида.

Это был ознакомительный отрывок. Полную версию можно найти на сайте <https://kitobxon.com/ru/asar/3667>